

Franciszek Kapusta

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

SPRAWNOŚĆ INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE¹

1. Wstęp

Indywidualne gospodarstwa stanowią w Polsce dominującą formę gospodarowania w rolnictwie i z tego względu zasługują na szczególną uwagę. Stanowią one 99,7% wszystkich gospodarstw rolnych², zajmują 84,5% użytków rolnych, wytwarzają: 90,1% produkcji globalnej, 94,3% produkcji końcowej netto i 92,9% produkcji towarowej netto rolnictwa³. Gospodarstwa indywidualne ulegają dużym zmianom: zmniejsza się ich liczba, natomiast wzrasta powierzchnia użytków rolnych, na której gospodarują, a tym samym zwiększa się przeciętna powierzchnia gospodarstwa [Kapusta 2003, s. 147]. Są one wewnętrznie zróżnicowane pod wieloma względami: zasobów czynników produkcji, kierunków i wielkości produkcji, wykształcenia kierowników gospodarstw, wielkości nakładów oraz efektywności [Kapusta 2001, s. 61-65].

Gospodarstwa te pełnią różnorodne funkcje, wśród których jako najważniejsze można wymienić: produkcyjną, wychowawczą, intensyfikacyjną, upowszechnienia postępu, buforową, krajoznawczą, kulturową, socjalną, uszlachetniającą (przetwórczą), innowacyjną, dochodotwórczą, ekologiczną i rekreacyjną [Urban 2001, s. 210].

Niewielka część indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzi rachunkowość rolną, a tylko 1270 (2001 r.) współpracuje w tym zakresie z Instytutem Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ). Ta grupa gospodarstw nie jest w pełni reprezentatywna dla ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych [*Wyniki rachunkowości...* 2002, s. XXXIV]. Ogólnie, są to gospodarstwa lepiej wyposażone

---

¹ Sprawność znaczy w tym artykule tyle, co efektywność.

² Dane dla gospodarki indywidualnej w 2000 r. Obliczono na podstawie [Rocznik Statystyczny Rolnictwa... 2001, s. 25-26].

³ Dane dla gospodarki indywidualnej w 2001 r. Obliczono na podstawie [Rocznik Statystyczny... 2002, s. 351]. Indywidualne gospodarstwa rolne stanowią 97,3% gruntów gospodarki indywidualnej.

w maszyny i urządzenia, o wyższym poziomie wykształcenia kierowników gospodarstw, ponoszą wyższe nakłady materialne na 1 ha użytków rolnych i 1 sztukę zwierząt gospodarskich, ale czynią to racjonalniej od ogółu gospodarstw, a w związku z tym uzyskują wyższą produktywność czynników produkcji. Znając powyższe informacje o badanych gospodarstwach, należy je uwzględnić przy próbie uogólnienia wyników badań na całość indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce.

W opracowaniu zostanie przedstawione zróżnicowanie badanych gospodarstw pod względem:

- zasobu czynników produkcji i ich wykorzystania,
- efektów produkcyjnych (plonów i wydajności jednostkowej zwierząt),
- produktywności czynników produkcji.

Czynione porównania (horyzontalne) będą się odnosić głównie do badanej grupy gospodarstw, podzielonej według obszaru użytków rolnych, i dotyczą 2001 r., (chyba, że podano inaczej). W niektórych wypadkach porównamy również badaną grupę gospodarstw z całością indywidualnych gospodarstw rolnych.

W badaniach wykorzystano materiały publikowane przez Główny Urząd Statystyczny, IERiGŻ oraz niektóre opracowania dotyczące tego rodzaju gospodarstw.

2. Wyniki badań

2.1. Zróżnicowanie badanych gospodarstw pod względem zasobu czynników produkcji

Badana zbiorowość gospodarstw jest zróżnicowana pod względem wszystkich czynników produkcji (tab. 1). Jako całość (1270) gospodarstw charakteryzuje się większą powierzchnią niż średnia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce. Ponadto badane gospodarstwa różnią się sposobem zagospodarowania ziemi i zasobami innych czynników produkcji [Kapusta 2002, s. 15-20].

Co do użytkowania ziemi, występują wahania w zakresie udziału gruntów ornych, sadów oraz łąk i pastwisk w użytkach rolnych. Udział gruntów ornych w użytkach rolnych waha się od 76 do 93,1%, przy średniej w grupie 85,2% i średniej indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce 77,3%, udział zaś sadów od 0,7 do 11%, przy średniej w grupie 2% i w Polsce 1,7%. Natomiast łąki i pastwiska stanowią od 5,7 do 20%, przy średniej w grupie 12,8% i średniej w Polsce 21,8%. Wskaźnik bonitacji użytków rolnych waha się od 0,82 do 0,97, przy średniej w grupie 0,89 i średniej w Polsce 0,8.

Liczba osób w rodzinie wynosi od 3 do 5 (3,31-5,01, przy średniej w grupie 4,4); im większy obszar gospodarstwa, tym liczba osób w rodzinie większa. Liczba osób w rodzinie ma wpływ na przepracowane godziny, których wymiar waha się od 4309 do 7585, przy średniej grupy 4669; im większy obszar gospodarstwa, tym większa liczba przepracowanych godzin w ogóle oraz w produkcji rolniczej. Natomiast nakłady pracy w produkcji rolniczej na 1 ha użytków rolnych wahają się od 55 do

Tabela 1. Zasoby czynników produkcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Lp.	Wyszczególnienie	Jednostka	Polska (2002 r.)	Badana zbiorowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)								
					1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej
I	Liczba gospodarstw	szt.	1 951 726	1270	13	93	102	148	227	171	340	109	67
II	Powierzchnia ogólna (średnio)	ha	8,33	32,01	1,98	4,11	7,09	9,54	13,97	19,05	33,03	71,17	189,43
1	Użytki rolne	ha	7,4	29,85	1,57	3,65	5,96	8,36	12,4	17,51	30,62	67,23	181,46
2		%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
3	W tym – grunty orne	ha	5,72	25,44	1,4	2,77	4,1	6,67	9,61	13,39	24,8	58,8	168,91
4		%	77,3	85,2	88,7	76	68,9	79,8	77,5	76,5	81	87,5	93,1
5	– ugory i odłogi	ha	0,86	0,4	0,03	0,04	0,05	0,18	0,07	0,1	0,39	0,92	3,13
6		%	11,6	1,4	2,1	1	0,9	2,1	0,6	0,6	1,3	1,4	1,7
7	– sady	ha	0,13	0,58	0,05	0,29	0,66	0,39	0,7	0,75	0,23	0,73	2,15
8		%	1,7	2	3,3	7,8	11	4,6	5,7	4,3	0,7	1,1	1,2
9	– łąki i pastwiska	ha	1,52	3,83	0,12	0,59	1,2	1,3	2,09	3,37	5,59	7,7	10,4
10		%	21,8	12,8	8	16,2	20	15,6	16,8	19,3	18,3	11,5	5,7
III	Wskaźnik bonitacji użytków rolnych	–	0,8*	0,89	0,97	0,94	0,93	0,9	0,88	0,82	0,85	0,92	0,92
IV	Zasoby pracy	–	–	4,4	3,31	3,67	4,2	4,06	4,49	4,36	4,71	4,74	5,01
1	Liczba osób w rodzinie	h	–	4669	4309	5266	5344	5548	6606	6585	6692	6912	7585
2	Przepracowane godziny	h	–	3699	1058	1860	2562	2845	3628	4052	4339	4527	5118
3	Z tego w rolnictwie	%	–	79,2	24,6	35,3	47,9	51,3	54,9	61,5	64,8	65,5	67,5
4		h/ha	–	150	729	535	479	372	338	271	161	89	55
5	Nakłady pracy w rolnictwie	%	–	100	486	357	319	248	225	181	107	59	37
6	Wskaźnik zróżnicowania	tys. zł/ha	6,1**	11,2	57,1	38,9	30,3	22,5	20,8	18,4	11,6	9,5	5
V	Środki kapitałowe	ha	12,3**	15,87	5,85	4,83	5,68	6,99	7,94	9,62	14,08	20,84	45,45
1	Środki trwałe	kg/ha	82,5	183	83	105	91	105	124	126	165	214	222
2	Na 1 ciągnik użytków rolnych	ha	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
3	Zużycie NPK	kg/ha	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

* Dla całego rolnictwa [Rocznik Statystyczny Rolnictwa..., s. 8].

** Dane z 2000 r. [Rocznik Statystyczny Rolnictwa..., 2001, s. 87, 102]. Obliczenia własne.

Źródło: [Wyniki rachunkowości..., 2001, s. 3, 30-31, 35-36, 44-45, 52-53; Rocznik Statystyczny..., 2002, s. 249-250, 350, 364]. Obliczenia własne.

729 h, przy średniej grupy 150 h; im większy obszar gospodarstwa, tym nakłady pracy są mniejsze. Wartość środków trwałych na 1 ha użytków rolnych waha się od 5 tys. do 57,1 tys. zł, przy średniej grupy 11,2 tys. zł i średniej w Polsce 6,1 tys. zł. Powierzchnia użytków rolnych na 1 ciągnik maleje w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa, a waha się od 4,83 do 45,45 ha, przy średniej grupy 15,87 ha i średniej w Polsce 11,2 ha. Odwrotnie kształtuje się zużycie środków plonotwórczych w postaci nawozów mineralnych. Zużycie to waha się od 83 do 222 kg NPK/ha, przy średniej grupy 183 kg NPK/ha i w Polsce 82,5 kg NPK/ha.

2.2. Zróżnicowanie struktury zasiewów, obsady zwierząt oraz plonów i wydajności jednostkowej zwierząt gospodarskich

W tym zakresie można stwierdzić bardzo duże różnice (tab. 2 i 3). Zboża stanowią główną grupę roślin uprawnych i zajmują od 67,6 do 81,7% gruntów ornych, przy średniej dla grupy 76,5% i średniej w Polsce 71,5%. Wśród zbóż mocną pozycję ma pszenica i żyto. Pszenica jest rośliną bardziej cenną i dąży się do zwiększenia jej udziału w zasiewach, a czynione jest to kosztem żyta. Uprawę żyta powinno się zastępować pszenicą dopóty, dopóki jej plony są wyższe od żyta. Różnica w plonach pszenicy i żyta wskazuje, że istnieją jeszcze możliwości zwiększenia powierzchni jej uprawy. W uprawie zbóż na ogół istnieje prawidłowość polegająca na tym, że gospodarstwa obszarowo większe uprawiają ich więcej, czynią to starannie, co uwidacznia się w postaci wyższych plonów. Wyjątek stanowią gospodarstwa o obszarze 1-2 ha, gdzie udział zbóż w zasiewach jest wysoki, a plony na poziomie średnim.

Ziemniaki są rośliną uprawianą na spożycie, przerób przemysłowy i na spasanie zwierząt, głównie trzody chlewnej. Ich udział w gruntach ornych waha się od 0,9 do 12,1%, przy średniej dla grupy 3,6% i średniej w Polsce 10,6%. W uprawie ziemniaków dostrzec można prawidłowość polegającą na tym, że im większy obszar gospodarstwa, tym ziemniaków uprawia się mniej, a uzyskuje wyższe plony. Specyfiką tej rośliny jest to, że wymaga uprawy na nawozach organicznych i potrzebuje stosunkowo wysokich nakładów pracy ludzkiej.

Rośliny strączkowe jadalne zajmują śladowe ilości gruntów ornych. Jest to spowodowane zmniejszaniem się ich spożycia przez ludzi, pomimo dużych wartości odżywczych. Są to rośliny stosunkowo łatwe w uprawie i pozostawiają po sobie dobre stanowisko dla roślin następczych.

Rośliny przemysłowe stanowią dużą grupę, zróżnicowaną pod względem przeznaczenia ich plonu oraz wymagań w zmianowaniu. W warunkach polskich uprawia się: buraki cukrowe, rośliny oleiste (głównie rzepak i rzepik), rośliny włókniste (len, konopie), tytoń, chmiel i inne. Wielkość uprawy poszczególnych roślin jest zróżnicowana, ale kolejność ich wymienienia z grubsza odpowiada kształtowaniu się ich udziału w uprawach. Udział roślin przemysłowych waha się od 2,5 do 13,6%, przy średniej dla grupy 10,6% i średniej w Polsce 10,6%. W przypadku tych roślin dostrzec

można prawidłowość polegającą na tym, że im większy obszar gospodarstwa, tym tych roślin uprawia się więcej. Najwyższe plony tych roślin uzyskują gospodarstwa o obszarze od 20 do 100 ha. Przy prawidłowej agrotechnice rośliny te przynoszą dobre plony, a to przekłada się również na wysokie dochody.

Uprawa roślin pastewnych na gruntach ornych jest związana z obsadą zwierząt trawożernych oraz udziałem łąk i pastwisk w strukturze użytków rolnych. Nie bez znaczenia są również uzyskiwane plony. Gospodarstwa obszarowo większe charakteryzują się mniejszą obsadą bydła, owiec oraz koni i w związku z tym uprawiają mniej roślin pastewnych.

Warzywa to liczna grupa roślin, zróżnicowana biologicznie i w uprawie. W całości przeznaczone są do spożycia przez ludzi. Ich uprawa jest ściśle związana z rozmiarami spożycia w kraju, eksportem i uzyskiwanymi plonami. Ze względu na wysoką pracochłonność tych roślin w większej ilości są one uprawiane w gospodarstwach o wysokich zasobach pracy (czyli obszarowo mniejszych).

Obsada zwierząt gospodarskich ogółem oraz poszczególnych gatunków również jest zróżnicowana pod względem wielkości. Chów bydła to domena gospodarstw obszarowo mniejszych. Inaczej kształtuje się natomiast wydajność mleczna krów, która jest wyższa w gospodarstwach największych. Jest to spowodowane ostrzejszą selekcją zwierząt, prawidłowym żywieniem oraz staranniejszą pielęgnacją. W sumie mleczność krów w badanych gospodarstwach – z wyjątkiem najmniejszych (1–5 ha) – jest wyższa niż średnia w Polsce.

Chów trzody chlewnej i drobiu to również domena gospodarstw obszarowo mniejszych. Te gospodarstwa uzyskują również najwyższą wydajność jednostkową zwierząt (odchowane prosięta od 1 maciory, produkcja żywca od 1 szt. trzody chlewnej stanu początkowego i nieśność kur).

Owce to gatunek zwierząt chowany w niewielkiej ilości i głównie z przyzwyczajenia, ze względu na posiadanie pomieszczeń inwentarskich i w nadziei, że zmienią się warunki ekonomiczne chowu. W tej sytuacji trudno mówić o zależności ich obsady i wydajności zwierząt od obszaru gospodarstwa.

2.3. Wytwarzanie i podział dochodu oraz produktywność czynników produkcji

Indywidualne gospodarstwa rolne mają specyficzną formę dochodu: dochód ogólny i dochód rolniczy. Dochód ogólny gospodarstwa składa się z produkcji czystej powiększonej o inne dochody gospodarstwa, w skład których wchodzi: dochody związane z działalnością poza produkcją rolniczą (zarobkowanie końmi, odnajem maszyn, odnajem innych środków produkcji, dzierżawa ziemi, przyrost wartości majątku trwałego wynikający z inflacji), odszkodowania, subwencje oraz dochody spoza gospodarstwa (z pracy zarobkowej, renty, emerytury, nagród itp.).

Punktem wyjścia do obliczenia dochodu rolniczego jest wartość produkcji czystej, od której odejmuje się świadczenia finansowe gospodarstwa na rzecz państwa i osób trzecich, a więc: podatki, ubezpieczenia, składki emerytalne, czynsze dzierżawne, odsetki, opłatę pracowników najemnych.

Tabela 2. Struktura zasiewów i obsada inwentarza żywego

Lp.	Wyszczególnienie	Jednostka	Polska (2002 r.)	Badana zbiorowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)										
					1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej		
I	Ziemia uprawna	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1	Zboża	%	71,5	76,5	77,3	67,6	70	73,6	74,5	72	73,7	74,4	81,7	74,4	81,7
	pszenica	%	19,8	27	26,6	25	24,4	21,9	10,9	17,5	22,9	32,2	30,9	32,2	30,9
	żyto	%	17,1	8,1	6,9	10	11,1	10,6	10,6	11	10,4	5,4	6,6	10,4	6,6
2	Ziemiaki	%	10,6	3,6	12,1	10,2	10,6	9	7,3	7,2	4,8	2,6	0,9	4,8	0,9
3	Strączkowe jadalne	%	0,4	0,2	0	0,1	0,1	0,5	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1
4	Przemysłowe	%	5	10,6	4	5,5	2,5	5,2	5,7	7	8,2	13,6	13,3	8,2	13,3
5	Pastewne	%	7,2	8	4	12,5	14,9	8,4	9,8	12	11,8	8,7	3,1	11,8	8,7
6	Warzywa	%	2,1	0,8	2,2	3,5	1,2	2,7	1,9	1,2	0,9	0,3	0,6	0,9	0,3
7	Pozostale	%	3,2	0,3	0,6	0,6	0,7	0,8	0,6	0,5	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2
II	Razem inwentarz żywy	szt. d/100 ha	47,96	46,2	42,7	28,5	65,26	57,08	67,98	76	63,14	42,49	19,14	63,14	42,49
1	Konie	„	3,5	0,56	5,87	3,54	2,62	1,6	0,91	0,53	0,42	0,83	0,16	0,91	0,53
2	Bydło	„	28	25,57	11,74	35,75	42,31	34,55	38,86	40,4	40,3	22,74	5,91	38,86	40,4
3	Trzoda chlewna	„	15	18,95	20,05	16,88	18,07	19,56	26,84	32,25	21,49	16,94	12,9	26,84	32,25
4	Owce	„	0,16	0,45	0	0,03	1,09	0,44	0,53	0,85	0,6	0,53	0,14	0,53	0,85
5	Drób	„	1,3	0,66	5,05	2,01	1,17	0,94	0,74	1,98	0,33	1,46	0,03	0,74	1,98

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Wyniki rachunkowości... 2001, s. 32-35, 36-37; Rocznik Statystyczny... 2002, s. 349, 355, 359].

Tabela 3. Plony podstawowych roślin oraz wydajność zwierząt gospodarskich

Lp.	Wyszczególnienie	Jednostka	Polska (2002 r.)	Badana zbiorowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)												
					1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej				
I	Plony roślin	dt/ha															
1	Zboża podstawowe	"	29,3	37,2	31,6	32	31,2	32,2	34,7	34,7	34,7	35,6	39,7	39,2			
2	pszenica	"	33,3	42,2	38	35,5	33,7	36,5	39,1	37,1	40,9	43,7	43,8				
3	żyto	"	24,1	28,2	22,8	24,5	25	24,8	26,1	27,2	27,3	29,1	30,6				
4	Ziemiaki	"	161	196	131	156	167	171	155	176	197	259	227				
5	Buraki cukrowe	"	349	403	.	333	318	398	395	384	415	435	371				
6	Rzepak i rzepik	"	21,6	27,4	.	24,2	16,8	21,8	15,6	21,5	26,2	28,3	27,9				
II	Produkcyjność zwierząt																
1	Mleczność krów	l	3758	4370	3405	3550	3753	3720	3798	4075	4516	5057	4286				
2	Odcchowane cielęta/100 krów	szt.	.	101	100	91	101	95	100	101	101	101	105				
3	Produkcja żywca od 1 szt. bydła	kg	114*	161	177	143	173	150	157	156	166	149	176				
4	Odcchowane prosięta od 1 maciory	szt.	.	19	20	22	22	18	20	19	19	18	18				
5	Produkcja żywca od 1 szt. trz. chl.	kg	83*	174	175	202	281	163	167	169	177	182	165				
6	Jaja od 1 kury	szt.	172	148	133	138	139	135	132	139	142	202	135				
7	Welna od 1 owcy	kg	4,2	3,74	.	2,00	1,97	5,87	3,44	3,21	4,36	5,11	0,79				

* Od 1 sztuki stanu początkowego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Wyniki rachunkowości... 2001, s. 50-51; Rocznik Statystyczny... 2002, s. 356-357, 360-361].

Dochód rolniczy wraz z innymi dochodami gospodarstwa stanowi dochód osobisty rodziny rolniczej, będący źródłem finansowania spożycia i akumulacji. Wytwarzanie i podział dochodu przedstawia tab. 4. Wynika z niej, że wielkość produkcji globalnej na 1 ha jest zróżnicowana; najwyższą wartość uzyskują gospodarstwa o obszarze 15-20 ha, a w miarę powiększania i pomniejszania obszaru gospodarstw wartość produkcji maleje. Nieco inaczej kształtuje się wielkość nakładów materialnych, najwyższa w gospodarstwach najmniejszych obszarowo i zmniejszająca się w miarę wzrostu obszaru gospodarstw (z drobnymi wyjątkami). Gospodarstwa o obszarze 1-2 ha uzyskują ujemną produkcję czystą, a jej wartość wzrasta w miarę wzrostu obszaru gospodarstw, osiągając maksymalną wartość w grupie o powierzchni 15-20 ha, i dalej znów się zmniejsza. Inne dochody są najwyższe w gospodarstwach najmniejszych obszarowo (1-2 ha) i w miarę wzrostu obszaru gospodarstw wyraźnie zmniejszają się. Na skutek takiego kształtowania się poziomu produkcji czystej i innych dochodów dochód ogólny jest najwyższy w gospodarstwach najmniejszych (1-2 ha) i w miarę wzrostu obszaru gospodarstw maleje. Na ogół w miarę wzrostu obszaru gospodarstw wartość podatków, ubezpieczeń, składek emerytalnych i innych świadczeń przekazywanych państwu maleje, natomiast odwrotnie kształtuje się wartość czynszu dzierżawnego i odsetek przy zmiennej wartości opłaty pracy najemnej.

Dochód rolniczy osiąga najwyższą wartość w gospodarstwach 15-20 ha i w miarę wzrostu obszaru (oraz zmniejszania się go) – maleje. W gospodarstwach o obszarze 1-2 ha stanowi wartość ujemną.

Fundusz spożycia na jednego członka rodziny jest relatywnie wysoki w gospodarstwach obszarowo mniejszych (1-2 ha), następnie maleje (2-5 i 5-7 ha) i później systematycznie zwiększa się, osiągając najwyższą wartość w gospodarstwach 100 i więcej ha. W 2001 r. w gospodarstwach domowych w Polsce (na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych) ten fundusz wynosił 7734 zł⁴. W badanych indywidualnych gospodarstwach rolnych wyższą wartość przyjmuje dopiero w gospodarstwach o powierzchni 20 ha i większych i pochodzi zarówno z działalności rolniczej, jak i pozarolniczej. Obszar gospodarstwa, w którym istnieje możliwość uzyskania funduszu porównywalnego do obliczonego dla ogółu ludności, stale się zwiększa [Ziętara 2003, s. 159-160]. Jest tak dlatego, że dochody ludności ogółem wzrastają szybciej niż dochód rolniczy w gospodarstwach rolnych. Uzyskane rezultaty wartości funduszu spożycia na 1 członka rodziny w badanych gospodarstwach wskazują, że może on być kształtowany na poziomie zbliżonym do średniej krajowej pod warunkiem, że wszystkie gospodarstwa rolne dorównają swoim poziomem działalności rolniczej i pozarolniczej gospodarstwom prowadzącym rachunkowość rolniczą.

Analiza produktywności czynników produkcji (tab. 5) wykazała również duże zróżnicowanie gospodarstw. Produktywność ziemi wyrażona produkcją końcową netto jest najwyższa w gospodarstwach o obszarze 5-7 ha oraz 10-15 i 15-20 ha,

⁴ Obliczono na podstawie [Rocznik Statystyczny... 2002, s. 190].

Tabela 4. Wytwarzanie i podział dochodu (w zł na 1 ha użytków rolnych)

Lp.	Wyszczególnienie	Badana zbiorowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)											
			1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej			
I	Wytwarzanie dochodu													
1	Produkcja globalna	3936	3823	4695	5045	4375	4838	5167	5150	4051	3052			
2	W tym: rolnicza	3936	3817	4689	5041	4372	4836	5166	4150	4051	3052			
3	roślinna	2031	1767	2185	2524	2333	2295	2120	1668	2018	2209			
4	zwierzęca	1904	2050	2504	2517	2039	2541	3046	2482	2033	843			
6	Nakłady materialne	2615	3945	3718	3562	3026	3215	3445	2739	2770	1951			
7	Produkcja czysta	1321	-122	977	1483	1349	1623	1721	1411	1281	1100			
8	Inne dochody	833	16085	6515	3478	2436	1624	1319	770	567	264			
9	- związane z działalnością gospodarczą	382	1438	1091	865	682	643	604	416	352	178			
10	- spoza gospodarstwa	428	14647	5418	2564	1731	964	687	329	177	74			
11	Dochód ogólny	2154	15963	7492	4961	3784	3247	3041	2181	1848	1364			
12	W tym z tytułu inflacji środków trwałych	328	1419	1063	848	613	565	518	352	293	149			
II	Podział produkcji czystej													
1	Podatki	38	124	69	68	64	55	45	36	33	33			
2	Ubezpieczenia	43	239	158	113	87	76	67	46	35	20			
3	Składki emerytalne	40	80	122	119	110	93	73	47	23	9			
4	Inne świadczenia przekazane państwu	13	17	26	16	19	17	17	13	13	9			
5	Czynsz dzierżawny	41	9	26	10	14	16	19	32	46	62			
6	Odsetki	70	32	26	34	40	53	51	58	98	77			
7	Oplata pracowników najemnych	125	159	92	167	110	119	156	80	115	164			
8	Dochód rolniczy	951	-781	458	956	904	1194	1295	1099	918	725			
III	Podział dochodu osobistego													
1	Dochód osobisty	1784	15304	6973	4434	3339	2819	2615	1869	1485	989			
2	Spożycie ogółem	1137	15651	6246	4046	2991	2340	1840	1226	763	333			
3	Różnica stanu majątkowego (akumulacja)	647	-347	727	389	348	478	775	643	722	656			
4	Spożycie na 1 członka rodziny	7710	7438	6204	5739	6161	6462	7387	7969	10819	12046			

Źródło: [Wyniki rachunkowości... 2001, s. 56-57].

Tabela 5. Produktywność czynników produkcji (w zł)

Lp.	Wyszczególnienie	Jednostka	Badana zbiorowość	Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych (ha)														
				1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-50	50-100	100 i więcej						
I	Produktywność ziemi																	
1	Produkcja końcowa netto	ha	2291	1950	2571	3098	2633	2658	2572	2211	2279	2131						
2	Produkcja czysta	ha	1321	-122	977	1483	1349	1623	1721	1411	1281	1100						
3	Dochód rolniczy	ha	951	-781	458	956	904	1194	1295	1099	918	725						
II	Produktywność pracy																	
1	Produkcja końcowa netto	h	15,27	2,67	4,81	6,47	7,08	7,86	11,85	13,73	25,61	38,75						
2	Produkcja czysta	h	2,14	-0,17	1,81	3,10	3,63	4,80	6,35	8,76	14,39	20,00						
3	Dochód rolniczy	h	6,34	-1,07	0,86	2,00	2,43	3,53	4,78	6,83	10,31	13,18						
4	Dochód ogólny	h	13,77	5,83	5,19	5,53	5,70	6,09	8,08	9,98	17,98	32,63						
III	Produktywność śr. trwałych																	
1	Produkcja końcowa netto	zł/1000 zł	204	34	66	102	117	128	139	190	239	422						
2	Produkcja czysta	"	117	-2	25	49	60	78	93	122	134	218						
3	Dochód rolniczy	"	85	-14	12	32	40	57	70	95	96	154						
IV	Produkcyjność nakładów																	
1	Ze 100 kg paszy wyprodukowano żywcę trzody chlewnej	kg	23,3	21,7	22,7	23,3	20,0	22,2	22,7	23,8	23,8	24,4						
2	Ze 100 kg paszy wyprodukowano żywcę wółowego	kg	16,9	23,3	18,9	18,9	17,5	16,9	16,9	17,5	16,7	12,8						

Źródło: obliczenia własne na podstawie [Wyniki rachunkowości... 2001, s. 44-45; 50-51; 54-55; tab. 1 i 4].

w produkcji zaś czystej i dochodzie rolniczym w gospodarstwach 15-20 ha. Natomiast produktywność pracy wyrażona wyżej wymienionymi kategoriami ekonomicznymi i dodatkowo dochodem ogólnym na 1 godzinę przepracowaną wzrasta wraz z obszarem gospodarstwa. Podobnie kształtuje się produktywność środków trwałych. Ze 100 kg paszy najwięcej żywca wieprzowego wytwarzają gospodarstwa największe obszarowo (100 ha i więcej), najmniej zaś o obszarze 7-10 i 1-2 ha, czyli małe. Natomiast żywca wołowego najwięcej wytwarzają gospodarstwa najmniejsze obszarowo (1-2 ha) i w miarę wzrostu obszaru maleje wielkość produkcji żywca (mleko przeliczono na żywiec).

3. Zakończenie

Przeprowadzona analiza indywidualnych gospodarstw rolnych wykazała ich zróżnicowanie pod względem wszystkich analizowanych cech ekonomicznych. Badane gospodarstwa nie są reprezentatywne dla ogółu gospodarstw w Polsce. Uzyskane wyniki mogą więc być odnoszone tylko do badanej zbiorowości.

Każda grupa obszarowa gospodarstw jest sprawna (efektywna), ale inaczej niż pozostałe. Znając zalety i wady poszczególnych grup gospodarstw, można je wykorzystywać do kształtowania zasad polityki rolnej, stymulując czynniki rozwojowe tych grup, które na danym etapie rozwoju gospodarki najbardziej odpowiadają celom polityki. Na przykład gospodarstwa obszarowo mniejsze wiążą najwięcej siły roboczej, uprawiają dużą ilość roślin pracochłonnych i trudnych do zmechanizowania, zużywają w procesie produkcyjnym małe ilości nawozów mineralnych, ale uzyskują niskie wskaźniki produktywności czynników produkcji. Przeciwnieństwem tych gospodarstw są gospodarstwa obszarowo większe.

Według rankingu gospodarstw przeprowadzonego pod względem 11 cech produktywności i 10 cech produktywności, najwyższe pozycje uzyskały gospodarstwa o obszarze (w ha): 50-100, 20-50, 100 i więcej oraz 15-20. Jednocześnie te grupy gospodarstw osiągają fundusz spożycia na jednego członka rodziny przekraczający lub zbliżony do średniego poziomu dla ludności w kraju (95,5% o obszarze 15-20 ha).

Literatura

- Kapusta F., *Ewolucja rolnictwa rodzinnego w Polsce i jego wewnętrzne zróżnicowanie*, [w:] *Rola i miejsce gospodarstw rodzinnych w systemie rolnictwa polskiego i europejskiego*, red. Z. Wyżkowska, AT-R, Bydgoszcz 2001.
- Kapusta F., *Drogi i bezdroża polityki agrarnej realizowanej w Polsce od 1950 roku*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich. Teoria i praktyka*, red. A. Koźuch, WAP, Siedlce 2002.
- Kapusta F., *Teoria agrobiznesu*, AE, Wrocław 2003.
- Rocznik Statystyczny. GUS, Warszawa 2002.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa, GUS, Warszawa 2001.

Urban S., *Funkcje gospodarstw rolnych rodzinnych i ich znaczenie w okresie przemian*, [w:] *Rola i miejsce gospodarstw rodzinnych w systemie rolnictwa polskiego i europejskiego*, AT-R, Bydgoszcz 2001.

Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich, GUS PSR Warszawa 2003.

Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 2001, IERiGŻ, Warszawa 2002.

Ziętara W., *Stan i możliwości rozwoju gospodarstw rolniczych w Polsce na progu XXI wieku*, [w:] *Działalność rolnicza oraz jej uwarunkowania w aspekcie integracji z Unią Europejską*, red. H. Kałuża, WAP Siedlce 2003.

EFFICIENCY OF HOLD AGRICULTURALE IN POLAND

Summary

The paper presents results of multidimensional analysis of private farms (total 1270) which run agricultural accounting. As this sample is not representative to all private farms, obtained results should be referred only to analysed group. Each size class of farms is well functioning, but in a different way from each other. Positives and negatives of farm size classes can be used in forming agricultural policy.